

УДК 159.99

DOI 10.32755/sjeducation.2020.01.127

Щербата В. Г.,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1541-7605

ФАКТОРИ СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ПРОСТОРУ ВІДОМЧИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Висвітлене у статті дослідження присвячене аналізу проблеми психологічної безпеки відомчих закладів вищої освіти. Здійснено аналіз факторів, які є загрозою психологічно безпечному освітньому простору в цілому і зокрема освітньому простору зі специфічними умовами організації навчально-виховного процесу. Проаналізовано соціальні, педагогічні, психологічні та інші чинники, які перешкоджають забезпеченню психологічно безпечного освітнього простору відомчих закладів вищої освіти. Представлено різні підходи до виділення його факторів.

Ключові слова: освітній простір, психологічна безпека, психологічна безпека освітнього простору, фактори психологічної безпеки, курсант, відомчі заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни соціального, політичного, економічного, організаційного аспектів життя ведуть до втрати відчуття людиною соціальної захищеності. Такі макрфактори, як стан вітчизняної економіки, недосконалість організації суспільства, є загрозою ефективному існуванню системи освіти. Внаслідок швидких, а часто й непродуманих трансформацій знижується психологічна опірність людини негативним впливам середовища. Одним із важливих аспектів побудови ефективного навчально-виховного процесу є створення психологічно безпечного освітнього простору. Особливої актуальності це питання набуває під час організації навчання, орієнтованого на підготовку висококваліфікованого спеціаліста у відомчих закладах вищої освіти, яке має якісні відмінності від цивільної системи підготовки кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Освітнє середовище дослідники розглядали в різних аспектах: психолого-педагогічні аспекти

цього феномена вивчала Коджаспірова Г. М., педагогіку безпеки як окремий науковий напрямок виділив Гафнер В. В., комплексний підхід до проблеми безпеки освітнього середовища прослідковується в роботах Гаязової Л. А., Пилипенко В. Ф. та Чеснокова Н. А., дослідженню психологічної безпеки освітнього середовища приділяли увагу Баєва І. А., Березина Т. М., Величко Є. В., Маликова Т., Михайлов Л., Обозова О., Рубцов В. В., Соломин В. та інші.

Баєва І.О. дає таке визначення поняття «психологічна безпека освітнього простору навчального закладу»: «...це середовище, вільне від виявів психологічного насилля у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу» [1, с. 34].

Освітній простір відомчих закладів вищої освіти якісно відрізняється від цивільного, оскільки професійна підготовка курсантів характеризується багатозадачністю й реалізується в особливих умовах, що вимагають значного інтелектуального, фізичного й емоційного напруження, а отже, несе ризики порушення його психологічної безпеки. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню факторів психологічної безпеки в цілому та психологічної безпеки освітнього простору загальноосвітніх навчальних закладів зокрема, проблема чинників формування психологічно безпечного освітнього простору відомчих закладів вищої освіти, що відрізняється специфічністю умов навчально-виховного процесу, є маловивченою. Саме це і зумовило вибір теми цього дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є теоретичний аналіз факторів, що є перешкодою на шляху створення психологічно безпечного простору відомчих закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз джерел з окресленої проблематики дозволяє стверджувати, що фактори психологічної безпеки освітнього простору характеризуються багатоманітністю. Спираючись на дослідження іншими науковцями цієї проблеми в загальноосвітніх закладах та враховуючи

специфіку навчально-виховного процесу у відомчих закладах вищої освіти, можна окреслити ті чи інші фактори.

Фізичне середовище може бути одним із джерел психологічної небезпеки, якщо спостерігаються несприятливі побутові умови, в яких перебуває курсант під час навчання. У результаті цього він може відчувати й оцінювати середовище існування як небезпечне. Інформаційне поле, соціально-економічні та політичні загрози, впливаючи на психіку курсантів, здатні негативно позначатися на їх функціональному та психологічному стані.

До найбільш значущих чинників психологічно безпечного освітнього середовища на соціетальному рівні науковці відносять такі:

– організаційно-управлінський чинник представлений такими показниками, як: прозорість управління, стабільність та просторова організація середовища, доступ до інформаційних ресурсів;

– ресурсний. Показниками ресурсності середовища є: можливість вияву активності, відповідність інтересам і освітнім потребам суб'єктів навчально-виховного процесу, якість та актуальність навчальних програм, можливість самоактуалізації особистості. Лактіонова О. відносить до факторів загрози психологічній безпеці освітнього середовища і розвитку його учасників невисокий рівень професіоналізму педагогів, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, слабку методичну базу навчального процесу, недостатній рівень соціальних і практичних умінь та навичок учасників навчально-виховного процесу. Внаслідок цього виникає негативне ставлення до освітньої установи, незадоволення потреби в особистісно-довірливому спілкуванні, деструктивна поведінка, отримання психологічних травм, створюючи перешкоди на шляху самоактуалізації, погіршуючи психічне здоров'я;

– фактор емоційного комфорту виявляється через порушення в стосунках (відсутності напруженості, труднощів), незадоволеність спілкуванням тощо [2].

Серед біологічних та фізіологічних причин оцінювання курсантами освітнього середовища як психологічно небезпечного, на нашу думку, є недостатньо розвинені фізичні дані, низька нервово-психічна стійкість, слабка сенсомоторна координація, низька витривалість.

Значна увага в дослідженні чинників психологічної безпеки освітнього середовища приділяється психологічним характеристикам людей, які в нього залучені. Так, досліджуючи характеристики учасників освітньо-виховного процесу, що впливають на оцінку ними рівня психологічної безпеки середовища, О. Фоміних виділяє властивий деяким з них віктимний світогляд. Така людина може сприймати освітнє середовище, як вороже, а себе, – як потенційну жертву, якій оточення постійно намагається завдати шкоди. Відчуття небезпеки призводить до часткового або повного руйнування базових переконань щодо цінності та значущості власного «Я», доброзичливості світу і, відповідно, до формування негативних комунікативних настанов. По-друге, курсант може бути знехтуваний однолітками за рахунок низького статусу та престижу. По-третє, незадоволення базової потреби в міжособистісно-довірливому спілкуванні викликає негативне ставлення до освітніх організацій, недовіру до однолітків, педагогів, адміністрації, призводить до виникнення почуття відчуженості і самотності, зокрема і внаслідок обмеженого досвіду спілкування [3].

Надмірна несміливість, сором'язливість, недооцінювання власних сил та можливостей курсантів також стають перепорою на шляху сприйняття освітнього простору як психологічно безпечного. Незрілу вольову саморегуляцію, підвищену навіюваність, схильність піддаватися груповому тиску, інфантильність можемо віднести до особистісних факторів ризику оцінки освітнього середовища як психологічно небезпечного.

Брак психологічної безпеки в міжособистісних стосунках курсантів та педагогів призводить до небажання просити про допомогу і, як наслідок, до ізоляції в освітньому процесі. У результаті таких стосунків виникає тривала емоційна напруга, яка провокує здебільшого негативні виходи з психотравмуючої ситуації у вигляді деструктивної поведінки з обох сторін.

Бар'єром на шляху забезпечення психологічно безпечного освітнього середовища, в тому числі й відомчих закладів вищої освіти, може бути відсутність толерантності серед його учасників, тобто адекватного сприйняття курсанта однолітками, педагогами, адміністрацією. Через порушення соціальних навичок,

зокрема брак досвіду ефективного функціонування в колективі тощо курсанти можуть ставати жертвами насилля. Перебування пліч-о-пліч 24 години на добу, обмеження кола спілкування може викликати інформаційне виснаження, що кінець кінцем здатне підвищити рівень конфліктності в колективі.

Важливим аспектом аналізу представленого дослідження є проблема адаптації, оскільки саме в цей період майбутній офіцер відчуває чималу кількість небезпек та загроз. Найскладнішим для курсантів є перший курс, оскільки передбачається входження особистості в незнайому систему – адаптацію до навчання. Необхідним є надання на цьому етапі соціально-педагогічної та психологічної підтримки курсантів. Їх поведінка зазнає структурних змін, з'являються нові навички, звички, виникає суперечність між обсягом і складністю навчального матеріалу, з одного боку, та бажаннями і здібностями до навчання, з іншого. Вагомого впливу набуває специфіка закладів вищої освіти відомчого підпорядкування: особливість знань, умінь та навичок, які необхідно сформувати в майбутніх фахівців відповідної галузі. Зміст навчального плану передбачає вивчення військової справи, військових статутів, заняття оперативнотактичного, оперативно-бойового спрямування тощо. Спостерігається нерозривний зв'язок між виконанням службових обов'язків курсантів та освітньою діяльністю (через широкий спектр діяльностей вони не завжди мають можливість ефективно підготуватись до навчальних занять). Військова складова професійної майстерності майбутніх офіцерів формується із застосуванням реального бойового озброєння. Навчання курсантів відбувається в межах статуту, згідно з яким існує чітка ієрархія серед учасників навчально-виховного процесу, регламентовані керівні документи, що впливає на зміст, організацію та методики освітнього процесу. Існує чимало завдань, пов'язаних зі статутною діяльністю та обов'язкових до виконання, серед них: військова форма, щоденне шиккування, добові наряди, господарська діяльність тощо. Як свідчать практичні дослідження щодо адаптації курсантів першого курсу, в них переважно з'являється почуття тривожності, невпевненості у своїх силах, сумніви щодо правильного вибору професії [4]. Усі вищезгадані особливості

навчання у відомчих закладах вищої освіти часто провокують появу кризи, що позначається на оцінці освітнього простору як психологічно небезпечного.

Часто чинниками дезадаптації в навчально-виховному процесі стає невідповідність можливостей курсантів рівню вимог навчальної діяльності, несистематичне відвідування занять, пасивна позиція у процесі навчання. Усе це може викликати хронічну перевтому, зниження мотивації, виникнення апатії, оцінку власної рольової позиції як «жертви». Особлива соціальна роль, недостатність адаптаційних можливостей курсантів значно підвищують ризик дезадаптації, призводять до руйнування й без того нестійких соціальних настанов, зміцнює відчуття невпевненості у власному майбутньому, що загострює невдоволеність собою, ускладнює процес самореалізації особистості [5]. Джерелом психологічної небезпеки у соціальному середовищі може бути негативний морально-психологічний вплив колективу, командирів, начальників тощо.

Вищезазначені особливості є чинниками оцінки курсантами освітнього простору відомчих навчальних закладів як психологічно небезпечного. Слід зазначити, що такі умови впливають на оцінку психологічної безпеки освітнього простору, у першу чергу, не безпосередньо, а через емоційну сферу людини. Як свідчать результати досліджень Березиної Т.М., перебуваючи в умовах «небезпечного» освітнього середовища, курсанти переживають негативні психічні стани, викликані чи боротьбою з джерелом загрози (у вигляді виявів гніву, роздратування тощо), чи пасивним пригніченням (провина, сором'язливість, скутість). Такі умови стимулюють їх до мобілізації сил для боротьби із «загрозами», провокуючи соціальні, внутрішньоособистісні конфлікти та адиктивну поведінку, а не налаштовують на навчання й розвиток. Неприйняття оточенням, хронічний стрес, очікування небезпеки провокують виснаження нервової системи й можуть призвести до появи чи ускладнення функціональних та/чи соматичних захворювань [6]. Крім того, негативні емоції можуть бути пов'язаними з навчальним процесом (не стільки через незадовільні оцінки на заняттях, іспитах, заліках, скільки через загрозу подальших негативних санкцій у вигляді позбавлення звільнення, скорочення

відпустки, відрахування тощо), зі страхом не задовольнити очікування командирів, начальників щодо покладених посадових обов'язків.

Таким чином, емоційна безпека курсанта, яка залежить від співвідношення позитивних і негативних емоцій, що переживає він під час залучення в навчально-виховний процес і є одним із компонентів психологічної безпеки освітнього середовища.

Медико-біологічний фактор, що передбачає порушення здоров'я, вроджені особливості, відхилення у психічному та фізичному розвитку, також можуть спричиняти оцінюванню курсантом освітнього середовища як психологічно безпечно/небезпечно [8].

Проведений теоретичний аналіз дозволив виділити зовнішні (представлені впливом об'єктивного середовища й психологічного середовища) та внутрішні (обумовлені індивідуальними фізіологічними, біологічними, психологічними особливостями) чинники психологічної безпеки освітнього простору відомчих закладів вищої освіти. На нашу думку, важливою умовою профілактики дезадаптації курсантів є проведення професійного (в тому числі й психологічного) відбору, який дасть можливість уникнути серйозних негативних наслідків для абітурієнтів у майбутньому завдяки виявленню осіб, непридатних для навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Освітнє середовище створює умови для розвитку особистості, яка перебуває в ньому, а його ключовою психологічною характеристикою є психологічна безпека, що сприяє особистісному зростанню всіх учасників. Необхідність забезпечення умов для психологічно безпечно освітнього простору у військових закладах вищої освіти є беззаперечною, оскільки саме тут відбувається формування особистості майбутнього офіцера як висококваліфікованого спеціаліста. Спираючись на виділені фактори оцінки курсантами освітнього простору як психологічно безпечно, важливо не лише здійснювати роботу в напрямку вдосконалення умов навчання, але й забезпечити їх психологічний супровід з метою розвитку психологічного потенціалу майбутнього професіонала. Це дозволить забезпечити

психологічну готовність випускника до успішного виконання професійних функцій.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у виявленні оцінок різних компонентів структури психологічної безпеки освітнього простору курсантами та розробці й реалізації програми подолання ними психологічних бар'єрів на шляху успішної реалізації необхідних функцій.

Список використаних джерел

1. Баева И. А., Волкова Е. Н., Лактионова Е. Б. Психологическая безопасность образовательной среды: учебное пособие. Москва, 2009.
2. Лактионова Е. Б. Представление педагогов-психологов о рисках в образовательной среде. Безопасность образовательной среды / под ред. Г. М. Коджаспирова. Москва: Экон-Информ, 2008. 158 с.
3. Фоминых Е. С. Психологические барьеры участников образовательных отношений в инклюзивном пространстве. *Концепт*. 2017. № 23. С. 57–61. URL: <http://e-koncept.ru/2017/470266.htm>.
4. Балл Г. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. URL:<http://www.vash-psiholog.info/obsh/8-2010-04-09-20-26-17/48-2010-04-11-13-49-32.html/>
5. Юрченко Л. Г. Обеспечение психологической безопасности участников инклюзивного образовательного процесса. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2016. Т. 8, № 5. С. 189–194.
6. Березина Т. Н. Формирование эмоциональной безопасности образовательной среды (психолого-педагогические аспекты). *Современное образование*. 2015. № 1. С. 53–68.
7. Рубцов В. В., Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия. *Безопасность образовательной среды: сборник статей*. Москва, 2008. С. 5–11.
8. Специальная педагогика: учебное пособие / под ред. Н. М. Назаровой. 7-е изд. Москва: Академия, 2007. 400 с.

Shcherbata V.

THE FACTORS OF CREATION OF PSYCHOLOGICALLY SAFE SPACE OF DEPARTMENTAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The purpose of the article. The aim of this study is to identify the factors preventing the creation of psychologically safe space in departmental institutions of higher education.

Methodology. The basis of this study is a theoretical analysis, synthesis, generalization, systematization of available scientific literature on the subject.

Results. *The theoretical analysis allowed to identify the internal and external factors of psychological safety of educational space of departmental institutions of higher education. External factors are the influence of the objective environment. Among them: organizational and managerial factors (transparency, access to information) and resource (quality and relevance of curricula, the low level of professionalism of teachers, insufficient logistics, etc.).*

Internal factors are due to individual physiological, biological and psychological characteristics. Among biological and physiological factors to assess the students educational environment as psychologically dangerous dedicated underdeveloped physique, low mental stability, weak sensory-motor coordination, low stamina.

Psychological peculiarities of cadets presents is inherent in some of them actinin Outlook, excessive nesmut, shyness, underestimation of own forces and possibilities, immature, strong-willed self-control, immaturity, lack adaptive capacity etc.

Practical implications. *The allocation of factors of psychological safety of the environment departmental institutions of higher education are necessary for development and improvement of methods and techniques to prevent and minimize the possible threats of a different nature.*

Based on the selected evaluation factors of educational environment as psychologically safe, it is possible to provide psychological support to cadets for the purpose of development of the psychological potential of the future professional.

Value (originality). *Systematic main groups of threats to the assessment of the students educational environment as psychologically safe, which affects the effectiveness of the implementation of the educational process and, consequently, their development as future officers.*

Key words: *educational space, psychological security, psychological security of educational space, factors of psychological security, cadet, departmental institutions of higher education.*

References

1. Bayeva, I. A., Volkova Y. N. and Laktionova, Y. B. (2009), *The psychological safety of educational environment: teach, Manual.* Moscow.
2. Laktionova, E. B. (2008), "The view of educational psychologists about the risks in the educational environment", *Safety of educational environment*, Econ-inform, Moscow.
3. Fominykh, E. S. (2017), "The psychological barriers of the participants in the educational process in an inclusive space", *Kontsept*, № 23, pp. 57–61, available at: <http://e-koncept.ru/2017/470266.htm>.
4. Ball, G. (2010), *The concept of adaptation and its importance for psychology of personality*, available at: www.vash-psiholog.info/obshh/8-2010-04-09-20-26-17/48-2010-04-11-13-49-32.

5. Yurchenko, L. G. (2016), "Provision of psychological security of the participants in the inclusive educational process", *Historical and socioeducational thought*, Vol. 8, № 5, pp. 189–194.

6. Berezina, T. N. (2015), "Developing the emotional safety of the educational environment (psychological and pedagogical aspects)", *Modern education*, № 1, pp. 53–68.

7. Rubtsov, V. V. and Bayeva, I. A. (2008), "Psychological security of the educational environment as a condition of psychosocial well-being", *Safety of educational environment*, Moscow, pp. 5–11.

8. Nazarova, N. (2007), *Special pedagogics: teach*, Academy, Moscow.